

kivételek. A jellemző a sohasem hivalkodó, mégis költői, a román eredetit híven követő, mégis magyarosan-szép versszöveg. Aminek *A lyukasmarkúban*, mindjárt a kötet elején példáját adja:

Nem vagytok okosak, ujjak,
nem tudtok egyesülni,
s fészekké lenni, mely levelet,
madarat őriz, rejtett dalokat.

Ha összebújtok is, marad még
néhány fényzótag közöttetek,
melyeken átsurrannak
villanó életem angolnái.

Sehol egyetlen töltelékszó vagy kihagyás, stiláris szegényítés vagy hatás-rájátszás (az „összebújtok” tulajdonképpen jelentésileg is megfelel a „strinse tare” kapcsolatnak, mindezenre tökéletesen illeszkedik Jebeleanu metaforájához, a metafora bensőségéhez). A megszerezhető, a már-már megszerzett Éden elvesztését épp ilyen hűséggel adja vissza a fordító, csupán a verszáró három sor sejtető, az emberi létről mondott ítéletet beteljesítő összecsengése marad el („mare” – „cade” – „Mare”: nagy – lehull – Tenger) az egyébként rímtelen vers magyar változatában:

Ősszekotorva éjek lisztjét,
s meggyúrva-dagasztva: felhőjéből
az égre nagy kenyeret kerekíttek,
amely siklik és lezuhan
a Tengerbe, a vak halak közé.

Király László *Hannibál*-fordítása olyan igényű, hogy az árnyalatnyi eltéréseket is érdemes szövé tenni e kötet ismertetésében.

KANTOR LAJOS

HÁROM TANULMÁNYKÖTET TANULSÁGAI

„Sorsotok előre nézzétek”. A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla—Sziklay László. Akadémiai Kiadó, 1975.
Kovács Sándor Iván: *Pannóniából Európába*. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Gondolat Könyvkiadó, 1975.
Julow Viktor: *Árkádia körül*. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1975.

Sok, nálunk nagyobb nemzet megirigyelheti a magyar kutatás kedvező helyzetét, hogy három, egy évben megjelent (1975) régi irodalmi tárgyú tanulmánykötetről lehet egyszerre ismertetést írni, s még kedvezőbb az összkép, ha legalább megemlítjük, hogy ugyanebbe a körbe tartozik a jubiláló Bán Imre *Eszmék és stílusok* című, már 1976-os évszámmal megjelent könyve.* A „rég magyar irodalmi tárgy” ez alkalommal az ismert fogalom szokásos értelmezésének határterületét, a felvilágosodást is magában foglalja: ez az a kor ugyanis, amelyhez a reneszánsz és a barokk kutatói még hozzászólnak, mert a Homérosszal és Arisztotelésszel kezdődő európai irodalmi rendszer nagyjából eddig érvényes, de van itt az a döntő fordulat is, ami miatt a modern kor kutatói lényegében a felvilágosodástól számítják korszakuk kezdetét. Biztos tudatában, hogy a polgári irodalom alapjai itt találhatók fel; tekintet nélkül a romantikus szemléletmód nem rit-

* Bán Imre könyvéről a Nagyvilág 1976/11. számában közöltünk ismertetést. (A szerk.)

kán olvasható kritikájára, s arra, hogy maga a modern szó az 1840-es években kapta meg mai értelmét.

A három könyv meglehetősen eltérő karakterű. A Köpeczi Béla és Sziklay László szerkesztésében megjelent *Sorsotok előre nézzétek* sokszerzős gyűjteményes kötet, amely a magyar-francia kapcsolatok évek óta kötetek során át követhető és sok szervező munkát kívánó, egyre rendszerebb és intenzívebb feltárásának újabb dokumentuma. A századot kor ezúttal Rákócziától Csokonaiig terjed, vagyis a szerkesztők az egész XVIII. századot a felvilágosodás jegyében állónak látják. A módszer összehasonlító; a tárgykör a filozófiatörténettől a nyelvészetten, az irodalom- és művészettörténeten át az egykorú természettudományban kimutatható kapcsolatok feldolgozásáig terjed: szemmel láthatóan az egész kultúrát felöleli, nem feledkezve meg a távoli Franciaország műveltségének közvetítőiről sem.

Az elsőnek említett témában Mátrai László kitűnő tanulmányára kell feltétlenül ráirányítani a figyelmet, s különösen kiemelendő, hogy „a jó forradalmár író és a rossz forradalmár antagonizmusának” kifejtése által jóval többet tartalmaz, mint címéből gondolni lehetne. A nyelvészet területén Gáldi Lászlónak Gyarmathi Sámuel magyar nyelvtana és a Port Royal grammatikája között kimutatott párhuzamai meglepőek és egyszerűsmind meggyőzőek, s ha a kitűnő irodalomtörténészek (Baróti Dezső, Vajda György Mihály) munkáinak említése után továbbra is a nem irodalmi kapcsolatok újszerű kutatásának eredményeinél maradhatunk, mindenekelőtt Szabolcsi Hedvig megbízható művészettörténeti eredményeire, valamint Szigethy Gábor színháztörténeti cikkére kell rámutatnunk: az utóbbi arról szól, hogy az első magyar Játszó-Színi Társaságtól s a „megszülető nemzeti színjátszástól idegen volt a francia forradalom eszmevilága”.

Kovács Sándor Iván kötetének tengelye a Szepsi Csombor Márton *Europica varietas*áról írott terjedelmes, filológiai ritka alaposságú, ötletes tanulmány. Ugyancsak az új forráslehetőségeket feltáró filológus dicséretére válik, hogy Szenci Molnár Albert naplójából, leveleiből és – szótárainak címszávaiból összeállította az író Európa-képét. Ezt a törzsanyagot egészíti ki egy műfaj történeti kísérlet, Dante magyarországi ismeretének a XVII. század közepéig terjedő adatait összeállító és elemző, valamint egy József Attiláról szóló dolgozat, amely azt bizonyítja eredményesen, „hogy irodalmunk reneszánszkori mélyrétege mennyire egészséges televény, hogy régi és új között milyen friss nedveket áramoltató hajszálygökrészlet-rendszer működik”.

Julow Viktor központi témája a debreceni felvilágosodás, közelebből Csokonai és Fazekas Mihály s a város néhány XVIII–XIX. századi nagy tudósa, kiket az akkori korviszonyok között íróként is számba vesz még az irodalomtörténetírás. A törzsanyagot az elején négy Balassi-tanulmány, illetve verselemzés egészíti ki, a végén egy kitekintés zárja a kötetet a Csokonai és Petőfi közötti évtizedek debreceni szellemi életéről. Julow Viktor tanulmányainak alapkérdése a legalább Kazinczy óta gyakran tárgyalt „debreceniség”: a szerző nagyon sokat tesz a magyar polgárság és a reformáció történetével szorosan összefüggő probléma tisztázásának érdekében, s egész programot vázol fel hiánytalan feldolgozására.

A három kötet majdnem két tucatnyi szerzőjének egyik-másik megállapításához vagy megfogalmazásához seregnyi apró-cseprő megjegyzést lehetne fűzni: nem lehetne-e például egy bizonyos magyar drámatípust az egyszerű regisztráláson túl egy szomszéd ország fogalomává vált műfajához kötni, s mik lehetnek egyáltalán egy műfaj vagy egy külföldi író utóélete feldolgozásának normái; nem beszél-e némelyik szerző talán kelle-tlenül többet a történeti korstílusokról; nem értékelünk-e túl néhány magyar író, mert szellemi környezetüket nem ismerjük eléggé, de az apróságokon túl is: nem fedez-e fel egyik-másik szerző olyasmit, amit másutt már régen ismernek és letárgyaltak, hogyan állunk az irodalomtörténeti terminológiával, s nem túl sok-e a tudományos értekezésekben a kifogástalanul szabatos megfogalmazások mellett a sokat sejtető, de fogalmilag tisztázandó metafora? Az egyszerűs kötetek esetében nem sok értelme lenne az ilyesminek, mert a tanulmányok jó része már korábban megjelent nyomtatásban, a *Sorsotok előre nézzétek* pedig elsősorban a mai kapcsolattörténeti kutatások sokoldalúságát és módszerét dokumentálja – kitűnően. Éppen ezek a körülmények teszik kívánatossá, hogy a három könyv alapján a kutatás irányzatait vegyük szemügyre, s ezekből is azokat,

amelyek a magyar irodalom nemzetközi helyzetének mai megítélésében dominálnak, és a modern nyelvek filológiáját is érintik.

Jóleső meglepéssel lehet megállapítani, hogy a tanulmánykötetek szerzői, szerkesztői és munkatársaik a magyar irodalmat s ezen túlmenően az egész kultúrát nemzetközi koordinátarendszerben látják, s hogy a komparatisztika körülbelül tizenöt év alatt az irodalomtudomány közvagyonává vált. Nagy eredmény, ha arra gondolunk, hogy a magyar irodalmi fejlődés egyes területeken azért vált olykor alaptalan büszkeség vagy indokolatlan elmaradottsági komplexum forrásává, mert a meglevőt nem állították megfelelő történeti összefüggésbe, s nem jöttek rá, hogy ami hiánynak látszik, vagy törvényszerű, vagy a kutatás hibás szempontjainak és a hézagos anyagfeltárásnak tulajdonítható. Arról talán itt felesleges beszélni, mekkora szerepe volt a realisabb szemléletmód kibontakozásában az irodalom és az azt hordozó társadalom közötti összefüggések elemzésének. Jól állunk továbbá az irodalom és az eszmék kapcsolatának vizsgálatában, világos fogalmak uralkodnak a reneszánszról, a manierizmusról és a barokkról, kialakulóban van egy klasszicizmus-kép, s ami felfogásbeli különbség egyes szerzők között feltűnik, például a manierizmus vagy a klasszicizmus árnyalatainak értelmezésében, részint a tudományos munka természetéből adódik, részint további kutatások ösztönzője lehet.

Aki ismeri a szakmát, azonnal tudja, hogy a biztos pontok néhány néven nevezhető kitűnő tudós érdeméből szilárdultak meg. Nem azért jelentősek e teljesítmények, mert „tekintélyektől” származnak, hanem mert ők jót, jól és meggyőzően írtak, a gyakorlatban már felbukkant, de teoretikusan még fel nem dolgozott problémákat ragadtak meg, s mert szervező munkájukkal lehetőséget biztosítottak további eredmények eléréséhez. Kár, hogy e munkák – itt nem részletezhető okoknál fogva – a maguk valóságában és értékeivel még nem jutottak be a nemzetközi tudomány vérkeringésébe, noha ott lenne a helyük; kissé általánosítva azt is lehet mondani, hogy magyar irodalomkutató nemigen írt még könyvet, amely akkora rangra jutott volna, hogy nélküle egyetemes korszakmonográfiát sehol a világon megírni nem lehet.

A három tanulmánykötet láttán az a benyomás alakulhat ki az olvasóban, hogy a közelebbi években elkészülhet e munka. Részben a magyar kutatás elméleti alapjainak rendszeres és alapos kifejtésével, részben azért, hogy az anyagfeltáró filológiát végezzük, helyezzük más összefüggésbe. In nucleo máris ilyen mű Köpeczi Béla tanulmánya Fénelon *Télémaque*-jának közép- és kelet-európai útjáról, ha más körben is, teljesen hasonló H. Balázs Évái, a fiziokrata tanokról. További lehetőségeket rejt magában a style des Lumières és a neoklasszicizmus európai távlatú, monografikus kifejtése, amelyben a magyar jelenségek is megkapnák a maguk megfelelő helyét. Vagy ha pillanatnyilag nem lehet megírni „*Voltaire szerepét*” a XVIII. századi Magyarországon, mert például hiányzik „a Habsburgok különböző országainak, illetve tartományainak összehasonlító története”, s nem eléggé ismert Bécs és a Szentszék viszonya, próbáljuk meg ebben a nagyobb összefüggésben olyképpen tisztázni a kérdéseket, hogy Magyarország éppoly fontos szerepet játsszék bennük, mint Ausztria.

A magyar irodalmi kutatást irányító elvek elég újszerűek és megbízhatók ahhoz, hogy megfelelő kidolgozásban bekerüljenek a nemzetközi tudományos életbe; vannak történeti koncepciók, amelyek csak arra várnak, hogy szívós munkával olyan monográfiákká épüljenek, melyekben a magyar irodalom is megkapja a maga méltó helyét; ismerünk végül közvetlen környezetünkben átfogó témákat, amelyeknek összefüggésrendszerében a magyar kultúra eseményei és teljesítményei más népekével teljesen egyenrangúan tárgyalhatók.

Ne nagyon bolygassuk a közelmúlt mulasztásait, bár elgondolkodtatóak. Sajnovics János *Demonstratio*-ja nem nálunk jelent meg új kiadásban, s a nyelvfilozófiai érdeklődés mostani felélénkülésének korában a sakkozógépet szerkesztő Kempelen Farkas főművét (*Mechanismus der menschlichen Sprache*, Bécs, 1791.) sem mi jelentettük meg faksimile kiadásban, hanem a nyugatnémetek (1970), s ha jól látom, nem vettünk tudomást német kisajátításáról sem. Ugyanebben a kötetben a mi református Kalmár Györgyünk, a XVIII. század másik magyar nyelvfilozófusa, akit talán egyszer érdemes lenne felfedezni, Jiri

Kalmar néven szerepel – ki tudná megmondani, hogy hol, ki és mikor tette meg cseh nemzetiségűnek?

A három tanulmánykötet átolvasása után s nem éppen öröndetes példák mellett is azt lehet mondani, hogy a magyar irodalomkutatás egészét az utóbbi tizenöt-húsz évben kifejlesztett módszerei, uralkodó nézetei, a kutatók ötletessége, nem utolsósorban pedig a már eddig is elért sikerek talán éveken belül hozzásegítik, hogy az eddigi eredményeket továbbfejlesztve tényleges színvonalának megfelelő helyet vívjon ki magának az európai tudományosság arénájában.

TARNAI ANDOR

BETHLEN GÁBOR – FINN SZEMMEL

Martti Santavuori: *A fejedelem útja*.
Európa Könyvkiadó, 1976.

Fikció vagy történelmi regény? E műfaji kérdéssel hozza leginkább zavarba könyve olvasóját a néhány éve elhunyt finn író, Martti Santavuori. Talán a szerző maga sem tudta eldönteni a kérdést: míg a Bethlen Gábor-ihlette mű egyik szála görcsös igyekezettel törekszik hű korpél felvázolására, a XVII. század katonai-politikai eseményeinek követésére, addig a másik szál, már-már a romantika vadhajtásaira emlékeztető cselekménybonyolításával az előbbi hitelét is lerontja. A jól felkészült, a magyar régiség viszonyait alaposan ismerő, regénye színtereit személyesen is végigjáró író kevesebbet markolva többet foghatott volna, ha az expozíciós keret – hőseinek Erdélybe érkezése – bonyodalmai, vargabetűi nem kötötték volna le írói energiáinak jelentős részét. De a rigai születésű Jaan Määr és Miklósfia Hannu, vagy ahogy Bethlen udvarában elnevezték őket, „Észt úr” és „Finn úr” titkos erdélyi követsége annyi mellékes kalanddal jár, soruk annyi más ember szintén nem mindennapi sorsával fonódik egybe, hogy ezt a szövevényt már lehetetlen az olvasó előtt gazdaságosan kibogoznia Santavuorinak. Elsősorban Lindára s szuperkalandor férjére gondolok itt, Wollmar von Farensbachra, aki köpönyegforgatásban a mi hírhedt Ballasi Menyhártunkon is túlszsz. Livland gubernátora, a kurlandi herceg helyettese, a lengyel király alattvalója otthoni zsarnokkodásai után menekülni kénytelen, mely odisszeája során többek közt a Velenicei Köztársaság, a magyar palatinus, a német-római császár, Orániai Móric, majd újfent a svéd király alattvalója, megjárja a Jedikulét, s Bécsben éri el végzete.

(Egyedül Bethlen nem fogadja el szolgálatait.) A mellékszereplők nagy mesélőkedvvel előadott életútja lényegtelen részletekkel túlszűfoltta, kapkodóvá teszi, szétszabdálja a mű szerkezetét.

A regény másik síkja történelmileg is, művészileg is hitelesebb. Számunkra egyben izgalmasabb is, hiszen arról tanúskodik, hogyan látja egy rokon nép jelenkori képviselője történelmünket, nemzeti jellegzetességeinkből melyek ragadták meg más népek fantáziáját, s váltak – nemegyszer – torzképpé. A finn író történelemszemlélete és Bethlen-képe – jóllehet híres felvidéki hadjáratai során is találkoztunk a „nagy fejedelem”-mel – érezhetően Móricz nyomán formálódott: a vallásszabadságot megvalósító, békés építő Bethlen portréját kapjuk. Erdély fejedelme, Magyarország „választott királya” árnyalatgazdag, sokszínű jellem, udvarának – ahova szintén Móricz kalauzolta el Santavuorit – s környezetének rajza már valamivel halványabb. A magyar tábori élet képei még kevésbé érzékletesek, a sablonhoz közelítenek. Santavuori figurái egyébként is általában a „pozitív hős” és a „negatív hős” feliratú skatulyákból lépnek elő.

A magyar szereplők karaktere nem lehet vitatéma – még ha a szaktörténészek bizonyára találnának is kivetnivalót, ártérték-nivalót e jellemelekben –, az írói koncepció jegyében alakultak olyanná, amilyennek a könyvben megismertük őket. Az azonban már vagy a fordító, vagy a szerkesztő feladata lett volna, hogy a kézzelfogható tévedéseket kiigazítsa, ne hagyja, hogy Santavuori az erdélyi egyeteméről értekezzék, vagy azon lágyuljon el, hogy Zsuzsanna fejedelemasszony a könyvtárban oly igen gyakran pergette finom ujjai közt Tótfalusi Kis Miklós legszebb köteteinek lapjait. Er-